

Ключевые слова: український язык, историческая лексикология, ностратические языки, индоевропейские языки.

The article proposes thematic classification and world view interpretation of the oldest Ukrainian inherited vocabulary.

Keywords: Ukrainian languages, historical lexicology, Nostratic languages, Indo-European Languages.

УДК 811.161.2'37

Підкамінна Л.В.

МЕХАНІЗМИ НЕОЛОГІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті проаналізовано особливості процесів виникнення й функціонування неологізмів, досліджено механізми неологізації лексичного складу сучасної української літературної мови, визначено структурні, семантичні та функціональні особливості нових слів у різних типах дискурсів, схарактеризовано основні шляхи поповнення неологізмами лексичного складу сучасної української літературної мови.

Ключові слова: неологізм, новація, лексика, семантика, функціонування.

Лексичний склад будь-якої мови – найбільш динамічна підсистема, постійні зміни якої сигналізують про розвиток мови, її зміну. У лексиці відображається інформація про життя суспільства, його культуру, особливості світосприймання тощо. Нові реалії життя на початку ХХІ століття, інтенсифікація розвитку нових інформаційних технологій, суспільно-політичних процесів, культурних, освітніх інновацій зумовили появу великої кількості неологізмів у лексичному складі сучасної української літературної мови.

Глибоке й всебічне вивчення неологізмів та пов'язаних із їх виникненням і функціонуванням мовних процесів є актуальною науковою проблемою у зв'язку з орієнтацією сучасного мовознавства на дослідження процесів розвитку мови.

Процеси неологізації лексики здавна цікавили багатьох учених. Ще лексикографи ХІХ століття звернули увагу на нові одиниці мови. Дослідженню неологізмів присвячені праці учених ХХ століття: О.Потебні, Л.Щерби, Н.Арутюнової, Р.Будагова, Г.Винокура, В.Гака, Ю.Сорокіна тощо. Сучасну вітчизняну неологію розвивають у своїх працях О.Стишов, І.Андрусак, Н.Адах,

Г.Вокальчук, А.Калетнік, А.Янков та інші. Вивчення нових слів розвивається у двох основних напрямках: досліджується статус неологізмів у мові та їх типологія. Однак до цього часу існує ряд невирішених наукових проблем: хоча термін «неологізм» не новий, однак не існує його однозначного тлумачення, паралельно з ним використовують також терміни «новотвір», «інновація»; не існує й чітких критеріїв, за якими слово кваліфікується як нове (відчуття новизни є ключовим у визначенні неологізмів, однак дуже суб'єктивним).

Мета статті – дослідити особливості процесів виникнення й функціонування неологізмів, з'ясувати механізми неологізації лексичного складу сучасної української літературної мови. Серед основних **завдань**: 1) виявити причини виникнення неологізмів; 2) визначити структурні, семантичні та функціональні особливості нових слів у різних типах дискурсів; 3) схарактеризувати механізми поповнення неологізмами лексичного складу сучасної української літературної мови.

У своєму дослідженні неологізмом вважаємо «слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові на даному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальномовні неологізми) або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські неологізми)» [9, с.377].

На думку науковців, неологізми виникають з декількох причин [8, с. 117]:

- 1) потреби людини давати назви новим предметам, явищам, поняттям, якостям, властивостям, діям;
- 2) потреби людини замінити назву реалії, яка існує в мові, новою лексемою, точнішою, зручнішою для спілкування;
- 3) бажання назвати образно той чи інший предмет, те чи інше явище, поняття, якість, дію.

Найбільш чутливою до створення й функціонування інновацій є мовна практика ЗМІ. На думку О. Стишова, «мова українських мас-медіа віддзеркалює стан сучасної літературної мови, відбиваючи її багатofункціональність, ступінь інтелектуалізації, оновлення і стилістичне перегруповування словника» [6, с.12].

У засобах масової інформації тиражуються мовні тенденції. Часто неологізм запозичується разом із поняттям. Наприклад, не так давно, з початком демократизації українського суспільства почали активно використовуватися слова «лобі», «лобізм» (від англ. слова «lobbi», що означає вестибюль, передпокій, кулуари; в українській мовній практиці слова вживаються на позначення форм впливу на органи влади), пізніше на їх основі морфологічним способом утворилися неологізми «лобіювати», «лобіст». Сьогодні ці слова широко використовуються у засобах масової інформації та суспільному житті: «Сьогоднішня подія вказує на те, що великий український бізнес все більше усвідомлює свою роль інвестиційного **лобіста** на міжнародній арені» [12, с.2].

Схожа ситуація зараз відбувається з лексемою «пул». У Канаді, США та Австралії так називають кооперативну організацію для збуту сільськогосподарської продукції [1, с.1188]. Уряд України, прагнучи створити

організацію схожого спрямування, називає її за аналогією пулом, а ЗМІ це тиражують: «Україна ініціює створення Причорноморського зернового **пулу**» [17, с.12]. У результаті маємо неологізм з дещо трансформованою семантикою.

Дуже часто новотвір зрозумілий і виправданий лише в контексті. Наприклад, автор статті про криваві події в столиці Кенії Найробі в газеті «Україна молода» використовує у заголовку запозичення «харам», яке у мові йоруба (мова, якою послуговуються в Кенії) означає категоричну заборону: «Освіта – **харам**» [17, с.11].

Вживання неологізму в ЗМІ створює прецедент, який потім активно використовують пересічні мовці, якщо лексема вдало відображає назване поняття чи явище. Втраті новизни також сприяють мас-медіа, регулярно вживаючи інновацію. Зовсім звично звучать нещодавні неологізми *піар, медіа, фан-клуб, маркетинг, менеджер, євроінтеграція, тьюнінг, саміт, драйвер* тощо.

Як відомо, оновлення тезаурусу може відбуватися двома шляхами: шляхом запозичення іншомовної лексики та шляхом творення власних лексичних новацій.

Переважну більшість складають запозичення (в основному англіцизми) і формують такі основні тематичні групи:

- 1) суспільно-політична лексика: *істеблішмент, технократія, колабораціонізм, прайм-тайм, флешмоб, вотум, ратифікація, сервільність*;
- 2) слова із царини моди, мистецтва: *тренд, лофери, мейкап, топ, блейзер, боді-арт, арт-мобайл, римейк, блокбастер, ситком, трейлер*;
- 3) назви пристроїв і процесів інформаційних технологій: *онлайн, офлайн, чат, кеш, інтерфейс, айпад, айфон, гаджет, дивайс, банер, вебінар, веб-камера, роумінг*;
- 4) лексика на позначення осіб за професією, діяльністю: *геймер, ньюзмейкер, мерчендайзер, бодігард, копірайтер, рерайтер, іміджмейкер, діджей, шоумен, кліпмейкер, хакер, юзер, папараці, pr-менеджер, хедхантер*;
- 5) спортивна лексика: *голкіпер, форвард, боулінг, хулахуп, трансфер, аутсайдер, фітнес, серфінг, зорбінг, керлінг*;
- 6) економічна лексика: *франшиза, консалтинг, лізинг, транш, тендер, банкінг, холдинг, мережевий маркетинг, моніторинг, консорціум*;
- 7) побутова лексика: *тинейджер, хайвей, паркінг, уїк-енд, степлер, автобан, бонус, мафін*.

Більшість запозичень – кальки з англійської мови. Пор.: *gamer, hacker, chat, teenager, on-line, outsider, newsmaker*. Нові слова функціонують із тією ж семантикою, що й у мові-донорі, однак трапляються випадки, коли значення запозичень трансформуються. Наприклад, *gamer* в англійській мові означає гравця. В українському суспільстві *геймерами* називають лише гравців відеоігор. У словнику іншомовних слів зафіксовано такі значення слова «колабораціоніст» (від фр. *collaboration* – співробітництво): 1) людина, яка під час Другої світової війни співпрацювала з фашистськими загарбниками; 2)

перен. зрадник, запроданець [5, с.534]. У сучасних ЗМІ це слово вживається зі значенням «зрадник національних інтересів».

Питомо українські лексичні новотвори мають переважно okazіональний характер і зазвичай творяться суфіксальним, префіксально-суфіксальним способом (*медведчуківці, заградувати*), шляхом словоскладання (*вірус-убивця, комп'ютери-пророки, заробітчани-майданарбайтери*), скорочення слів (*соцмережі, компослуги, соцпакет*) або шляхом контамінації (О.Селіванова називає такий спосіб телескопією [4, с.167]) (*промоція (промоушн + акція), кучмономіка (Кучма + економіка)*).

Зрозуміти семантику okazіонального новотвору часто можна лише в контексті: «*Хай живе український футбол під керівництвом діловарів!*» [14, с.3]; «...*усе, що нині докучає українцям, - природний наслідок політичного кучмізму й неподоланої «кучмономіки» замість нормального народного господарства*» [11, с.17]. Гнучка система ідентифікації нового слова використовується носієм мови в комунікативних процесах з урахуванням усталених мовних та соціокультурних еталонів, сформованих у конкретного індивіда.

Okazіоналізми-новотвори можуть ставати смисловим ядром газетної статті або влучним заголовком: «*Українського «гріннісівця» ув'язнили за напад на російську баржу*» (заголовок статті у газеті «Україна молода» [17, с.2]; «*Львівські студенти працюють над проектом промоції читання*» (заголовок статті у газеті «День» [12, с.18]); «*Олексій Міллер більше не проводить кран-шоу*» [12, с.3]. Більшість з таких лексем відображає негативний бік сучасного соціуму [7, с.17].

Одним із ефективних механізмів поповнення національного лексику неологізмами є також ідивідуально-авторська словесна творчість українських письменників і поетів. Специфіка ідивідуально-авторських новотворів полягає у тому, що вони майже завжди містять етнокультурний компонент у семантиці й репрезентують не лише творче бачення письменника, а й характерні ознаки мовної картини світу нації, вербалізують естетико-культурні фрагменти позамовної дійсності.

У цьому плані визначальними є насамперед ідіолекти загальноновизнаних майстрів слова. До таких сучасних мовних особистостей слід зарахувати Ліну Костенко, Дмитра Павличка, Оксану Забужко тощо: «*Він озирнувся. На якусь секунду розкружеляло часу велотрек. І...пригадав, мов проковтнув цикуту, що він уже дорослий, ім'ярек*» [13, с.73]; «*Прийшли комп'ютери-пророки. Усе, що буде, все назвуть: Всі банки, грошові потоки, Всіх армій ядерну можуть*» [15, с.49]. Інколи майстри слова послуговуються уже наявними, загальномовними неологізмами, розширюючи їхню семантику: «*Ти маєш все. Ти жити любиш «фест». Та час твій втік у злотну метастазу...*» [15, с.34]; «*Та й час новий. Мобільники, е-мейли. Кому потрібні записи криві? Але ж ті імена! Вони ж там не померли, в старих записничках вони живі!*» [13, с.52].

Деякі поети і письменники ще більше експериментують зі словом, створюючи цілі твори, ключовим елементом у яких є неологізми. Наприклад, Є.Рябий і Д. Пилипчук, прагнучи досягти найбільшої експресивності, засобами

контамінації та основокладання створюють неологізми різної частиномовної приналежності: *«Рябоотверзло небо дощосвіт, Василелунить і громовеселить, У слово тім'я так змістогамселить, Що світломить летить у білосвіт. Цілує гріховода гріхолик, Равликораб жадає водоступства, Світломандрує пошесть світлоглубства – Й летить у світопростір серця крик. Це Хтось вустоотверзні росограні В новословах і росокраплях пише Творокартинно і сонетобоко...»* [16, с.36]. У цій поезії неологізми є художнім прийомом і провідною особливістю. Спонтанна варіативність мовних форм акцентує увагу реципієнта.

Отже, через сукупність трансформацій загальномовних й індивідуально-авторських лексиконів відбуваються динамічні зміни й формування мови соціуму. Процеси неологізації є питомою характеристикою лексичного складу сучасної української літературної мови. Лакуарність тих чи інших явищ та понять зумовлює пошук нових лексем. Механізми продукування нових слів мають специфічну природу і використовуються мовцями як стратегії переборювання комунікативних труднощів. Екстралінгвальні чинники зумовлюють утворення неологізмів з метою мовної економії, експресії чи новизни. Новотвори використовуються для посилення прагматичної спрямованості мовлення, збільшення впливу на адресата.

Динамічність процесів неологізації лексичного складу сучасної української літературної мови створює передумови для подальших наукових пошуків, зокрема перспективними є дослідження гібридного словотворення неологізмів, а також порівняльне вивчення новотворів у різних мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.
2. Гак В.Г. Языковые преобразования. Виды языковых преобразований. Факторы и сферы реализации языковых преобразований /В.Г. Гак. – Изд. 2-е, испр. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 408 с.
3. Козьмик Г.О., Хейлик Т.О. Актуальні проблеми вивчення неології [Електронний ресурс] /Г.О. Козьмик, Т.О. Хейлик. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_gn/2008_1/files/GN108_22.pdf
4. Селіванова О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке: [монографія] /Олена Селіванова. – Черкаси: Ю.Чабаненко, 2012. – 488 с.
5. Словник іншомовних слів / [уклад. Л.О. Пустовіт та ін.] – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
6. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінці ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): автореф. дис... д-ра філол. наук: спец.10.02.01 «Українська мова» / О.А.Стишов. - К., 2003. – 34 с.
7. Страмной А.В. Газетный текст как источник неологизмов: на материале русской и французской прессы: автореф.дис.канд.филол.наук: спец.: 10.02.02 «Русский язык» / А.В. Страмной. – Волгоград, 2007. – 19 с.
8. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: [підручник] / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Коненко, В.В. Бондаренко та ін. – К.: Знання, 2010. – 270 с.
9. Українська мова: енциклопедія / [редкол.: В.М. Русанівський, В.М.Тараненко та ін.]. – К.: Укр.енцикл., 2000. – 752 с.

10. Шаповалова Галина Джерела сучасної неологічної лексики іншомовного походження та доцільність її використання [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://journ.lnu.edu.ua/movazmi/body/visnyk23/Statti_Shapovalova.htm

ДЖЕРЕЛА

11. День: щоденна всеукраїнська газета. - № 159-160. – 6-7 вересня 2013 року. – 24 с.
12. День: щоденна всеукраїнська газета. - № 189-190. – 18-19 жовтня 2013 року. – 24 с.
13. Костенко Л.В. Мадонна перехресть /Ліна Костенко. – К.:Либідь, 2012. – 112 с. (Першотвір).
14. Літературна Україна: газета письменників України. - № 5. – 31 січня 2013 року. – 16 с.
15. Павличко Д. Три строфи [поезії] /Дмитро Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007. – 127 с. (Першотвір)
16. Пилипчук Д. Терни: [сонети] /Дмитро Пилипчук. – К.: Генеза, 2008. – 80 с.
17. Україна молода: щоденна інформаційно-політична газета. – № 141. – 1 жовтня 2013 року. – 16 с.

В статті аналізуються особливості процесів виникнення і функціонування неологізмів, досліджуються механізми неологізації лексического складу сучасного українського літературного мови, визначаються структурні, семантичні і функціональні особливості нових слів в різних типах дискурсів, характеризуються основні способи поповнення неологізмами лексического складу сучасного українського літературного мови.

Ключевые слова: неологізм, новація, лексика, семантика, функціонування.

The article deals with the analysis of the characteristics of origin and functioning of neologisms, the mechanisms of new words functioning in the modern Ukrainian literary language are studied, the structural, semantic and functional features of the new words are determined in different types of discourse, the main ways to replenish by neologisms of lexical structure in the modern Ukrainian language are characterized.

Keywords: neologism, novation, lexis, semantic, functioning.